

Ekonomik Diplomasi Perspektifinden II. Wilhelm ve Theodor Heuss'un Türkiye Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi

Hilal KARAVAR

Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

Bu makaleye atıf için: Hilal Karavar, "Ekonomik Diplomasi Perspektifinden II. Wilhelm ve Theodor Heuss'un Türkiye Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 18, No 72, 2021, s. 87-102, DOI: 10.33458/uidergisi.954772

Makaleye Erişim için: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.954772>

Makale Gönderim: 7 Ekim 2020
Son Düzeltme: 10 Haziran 2021
İnternet Yayım: 16 Haziran 2021
Basım Tarihi: 20 Aralık 2021

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler
E-posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Ekonomik Diplomasi Perspektifinden II. Wilhelm ve Theodor Heuss'un Türkiye Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi

Hilal KARAVAR

Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Antalya

E-posta: hilalkaravar@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-3976-2649

ÖZET

Ekonomik diplomasi, ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını korumasının yanı sıra diğer ülkeler nezdinde güvenilir bir ekonomik ortama sahip olduklarını anlatma çabalarını içermektedir. Üst düzey ziyaretler ise iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri göstermesinin yanında bu ziyaretleri gerçekleştiren ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Almanya ile Türkiye arasındaki üst düzey ilk resmi ziyaret Osmanlı İmparatorluğu zamanında II. Wilhelm'in ziyaretidir. Cumhuriyet dönemindeyse Türkiye'ye Federal Almanya'dan yapılan cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk ziyaret Federal Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss'un yaptığı ziyarettir. Makalenin amacı tarihsel perspektif ve ekonomik diplomasi çerçevesinde II. Wilhelm'in ziyaretleri ile Theodor Heuss'un ziyaretlerinin sonuçlarını iki ülke açısından değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Diplomatik Ziyaret, Ekonomik İşbirliği, Federal Almanya Cumhuriyeti, Resmi Ziyaret, Ticaret

Evaluation of II. Wilhelm and Theodor Heuss Visit to Turkey from the Perspective of Economic Diplomacy

ABSTRACT

Economic diplomacy includes the efforts of countries to express the view that that the country has a reliable economic environment in the eyes of other countries as well as to protect their own economic interests. High-level visits are important in terms of showing the positive relations between the two countries and showing the efficiency of the country that made these visits at regional and global level. The first high-level official visits between Germany and Turkey were realized during the Ottoman period under the leadership of Wilhelm II. However, during the Republican period, the first presidency level visit from Germany to Turkey was realized with the visit of German Federal President Theodor Heuss. Purpose of the study is to demonstrate the effect of economic and political relations between the two countries in terms of both the visit of II. Wilhelm to the Ottoman Empire and the visit of Federal President Theodor Heuss for Turkey.

Keywords: Diplomatic Visit, Economic Cooperation, Federal Republic of Germany, Official Visit, Trade.

Giriş

Diplomasi kelimesi, Eski Yunan ve Roma dönemlerinde ayrıcalıklarla alakalı resmi belgeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak zaman içerisinde anlam değişikliğine uğrayarak resmî belgelerin deşifre edilmesi ve arşivleme faaliyetlerini nitelendirmek için kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren ise diplomasi, “devletlerarası barışçıl ilişkilerin hükümet görevlileri ve yetkili ajanslar aracılığıyla icra edilmesi” anlamını kazanmıştır.¹ Diplomasi, aynı zamanda ülkelerin dış politikadaki çıkarlarını korumayı amaçlayan devlet içindeki bürokratik unsurların katıldığı politik bir faaliyettir.² Diplomasi anlayışının içerisinde stratejik çıkarlar, yerel etkiler ve uluslararası uygulamalar bulunmaktadır.³

Benzer dış politika eğilimleri olan devletlerin, aynı askeri ittifaka ya da uluslararası örgütlere üye olmaları ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir.⁴ Nitekim diplomasi çeşitlerinden biri olan ekonomik diplomasi, ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını korumasının yanı sıra diğer ülkeler nezdinde yatırım ve ticaret için güvenilir bir ekonomik ortam imkânı sunduğunu anlatma çabalarını içermektedir.⁵ Dolayısıyla diplomasi, sadece ülkelerin dışişleri bakanlıkları ya da yurtdışı temsilcilikleriyle sınırlandırılmaz. Bu da beraberinde diplomatik faaliyetleri ekonomi, ticaret, sanayi gibi bakanlıkların da ortak faaliyet alanı haline getirir.⁶

Ekonomik diplomasi, boyutları açısından incelendiğinde dar ticari çıkarlarla ya da salt diplomasiyle sınırlı değildir. Kültürel, tarihsel ve organizasyonel yönleri olan çok disiplinli bir alandır. Ekonomik diplomaside, ulusal ekonomik hedefleri gerçekleştirmek için devlet ve devlet-dışı aktörlerin sınır ötesi ekonomik faaliyetlerine yönelik kararlarını ve karar alıcıları etkilemektedir.

“Bu aktörler ile faaliyetleri, diplomatik misyonların (elçilikler, konsolosluklar, ataşelikler vb.) ve ticaret kurumlarının (yatırım destek ajansları, ihracat teşvik ajansları, ticaret destek ofisleri, fuarlar, forumlar vb.) ekonomik ve ticari çabaları ile üst düzey yöneticilerin diplomatik etkinliklerinden (yurtdışı ziyaretler, ticaret misyonları vb.) oluşmaktadır.”⁷

Ek olarak bir ülkede siyasal iletişimde bulunan en üst makam, o ülkenin en üst yöneticisi olan kişidir. Devletin yönetim biçimine bağlı olarak devlet başkanı, cumhurbaşkanı ya da imparator, kral, prens en üst makam sayılmaktadır.⁸ Bu çerçevede, bu üst düzey kişilerin dış ülkelere yaptığı

1 Sarp Ergüven, “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, No 1, 2016, s. 113.

2 Tahsin Yamak ve Emre Saygın, “Türkiye’nin Ekonomik Güç Potansiyeli: Bir “Ekonomi Diplomasisi” Enstrümanı Olarak Türkiye Varlık Fonu”, *Fiscaoeconomia*, Cilt 3, No 1, 2019, s. 94.

3 James H. Lebovic ve Elizabeth N. Saunders, “The Diplomatic Core: The Determinants of High-Level US Diplomatic Visits, 1946–2010”, *International Studies Quarterly*, Cilt 60, No 1, 2016, s. 108.

4 Volker Nitsch, “State Visits and International Trade”, Kasım 2005, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/19046/1/cesifo1_wp1582.pdf?origin=publication_de (Erişim Tarihi 21 Aralık 2020). Ayrıca stratejik çıkarlarla ilgili olarak diplomatik takvimlerin esas noktasını kilit müttefikler, ticari ortaklar ve diğer devletlerle işbirlikleri belirler. bkz. Lebovic, “The Diplomatic Core”, s. 109.

5 Kübra Ecer ve Oğuz Güner, “Avrupa Birliğinde Ekonomik Diplomasinin Kurumsal Boyutuna Genel Bir Bakış”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, Cilt 2, No 2, 2019, s. 69.

6 Ecer ve Güner, “Avrupa Birliğinde Ekonomik Diplomasinin Kurumsal Boyutu”, s. 69.

7 Cahit Okan, *Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak Devlet ve Hükümet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretlerinin Uluslararası Ticarete Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 40.

8 Aysel Aziz, *Siyasal İletişim*, Ankara, Nobel, 2013, s. 19.

ziyaretler iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri göstermesinin yanında, bu ziyaretleri gerçekleştiren ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde etkinliğini ortaya koyması açısından da önemlidir.⁹ Üst düzey ziyaretlerin bir diğer önemli yanıysa iki ülkenin, birbirleriyle olan ilişkilerini daha fazla geliştirmeyi istediklerine işaret etmesinin¹⁰ yanında liderlerin yüz yüze görüşmesi belirli bir politika hedefine ulaşmanın etkili yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Her durumda ziyaretler, aslında ziyaretçinin yatırım yapmak için verdiği bir kararı temsil ettiğinden kararı hakkında tarihi bilmek, nesnel bir dış politika analizi yapılmasını sağlayabilmektedir.¹¹ Bu sebepten devletlerarası ilişkilerde üst düzey ziyaretler oldukça önemlidir.

Ekonomik diplomasi araçları yedi kategoriye¹² ayrılrsa da konuyu sınırlandırmak amacıyla, bu çalışmada Almanya'dan Türkiye'ye yapılan diplomatik ziyaretlere (devlet ziyareti) odaklanılacak; konunun bütünlüğünün sağlanabilmesi için yer yer ticari anlaşmalara değinilecektir. Makalede II. Wilhelm'in ziyaretleri ile Batı Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss'un ziyaretinin ele alınmasının sebebi Osmanlı ve Türkiye'ye Almanya'dan yapılan ilk üst düzey ziyaretler olmasıdır. Makalenin iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesi için çeşitli sebepler bulunsa da yatırımlar ve ticari sorunların çözümü konusunda diplomatik ziyaretlerin önemli bir etken olduğunu savunmaktadır. Almanya'nın günümüz Türkiye'sindeki yatırımları yaklaşık olarak 12,9 milyar Euro civarında olup iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2017 yılı itibarıyla 37,6 milyar Euro'ya ulaşmıştır.¹³ Makalede amaçlanan bu denli önemli bir ticaret ortağı olan ülkenin tarihsel veriler ışığında ekonomik ve siyasi başlangıcına inmektir. Makalenin temel amacı, ekonomik diplomasi ve üst düzey ziyaretlerin Türk-Alman ilişkilerindeki uzun vadeli izdüşümünü tarih ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin ortak parantezine alarak daha geniş bir perspektifle ortaya koymaktır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde yaşanan ekonomik buhrana çözüm üretmek amacı ile ortaya konulan çok taraflı ekonomik ilişki ağları da bu çerçevede araştırmanın kapsamına alınmıştır.

9 Muhammed Berdibek, "Türkiye-Ortadoğu İlişkilerinde Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 10, No 2, 2016, s. 74.

10 Nitsch, "State Visits", s. 2

11 Fulya Özkan, "Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Yaklaşım: Tarih ve Teori Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, No 61, 2019, s. 21.

12 Ekonomi diplomasi araçları yedi başlık altında kategorize edilmiştir: 1) Diplomatik İlişkiler: Çatışma (düşmanlık) ve İşbirliği (dostluk), 2) Diplomatik İklim; 3) Diplomatik Ziyaretler: Yurtdışı ziyaretler (devlet, resmi ve çalışma ziyaretleri); 4) Diplomatik Kurumlar: Elçilikler, konsolosluklar vb. diplomatik misyonlar; 5) Ticari Faaliyetler: Ticaret misyonları, ticaret heyetleri, fuarlar ve forumlar; 6) Ticari Kurumlar: İhracat ve Yatırım promosyon ajansları (EPA/IPA); 7) Ticari Anlaşmalar, Entegrasyonlar ve Örgütler; Yaptırımlar: Ambargolar, boykotlar, sermaye hareketlerini kısıtlamak vb. bkz. Cahit Okan, *Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak*, s. 47-48.

13 Johannes Göbel, "Türkiye ve Almanya: Beş Ekonomik Olgu İş Yerleri, Ticaret, Yatırımlar: Türk ve Alman Ekonomileri Arasında Kazı-Kazan İlişkisi", 5 Mart 2019, <https://www.deutschland.de/tr/topic/ekonomi/turk-alman-ekonomik-iliskileri-bes-olgu> (Erişim Tarihi 11 Haziran 2020).

Osmanlı Döneminde Üst Düzey Alman Ziyaretleri

Osmanlı ile Almanya arasındaki resmi ilişkiler 1718’de başlamış; ¹⁴ Ticaret Anlaşması 1761’de ve Savunma Anlaşması 1790’da imzalanmıştır. Osmanlı, 1793’te Berlin’de daimi konsolosluk açmıştır. 1871’de Almanya’nın siyasi birliğini sağlamanın ardından Osmanlı ve Almanya arasındaki ilişkiler Avrupa’daki sıkı bloklaşma ve rekabetin arttığı dönemde iki devlet arasında bir çıkar birliği oluşmasına neden olmuştur. Bu ittifakı Osmanlı açısından değerli kılan imparatorluğun toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik olarak Avrupa’da müttefik kazanmış olmasıdır. Zira bu dönemde, İngiltere ve Fransa, Osmanlı’nın parçalanma sürecine destek vermeye başlamıştır. Bu ittifakın Almanya açısından önemi ise gelişen sanayi için hammadde ve pazar sağlamak üzere Osmanlı topraklarını uygun görmüş olmasıdır.¹⁵

II. Wilhelm’in 1888’de Alman imparatoru olarak tahta çıkışıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Çünkü II. Wilhelm, Bismarck’ın uyguladığı uyum politikası¹⁶ yerine yayılmacı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Her ne kadar Bismarck politikası Rusya’yı Balkanlarda etkili olmaktan çıkarsa da¹⁷ Avrupa’daki güç rekabetinde Almanya’ya yeterli gelmemeye başlamıştır. Neticede II. Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu’nu Almanya’nın ekonomik ve siyasi yayılma alanı olarak gördüğünden politikalarını buna göre şekillendirmiştir. II. Wilhelm, Osmanlı’yı üç kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden ilki 1 Kasım 1889’da Alman imparatorunu ve maiyetini taşıyan Kaiser zırhlısı ve Hohenzollern yatının Dolmabahçe rıhtımına yanaşmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁸ Bu ilk ziyaretin ardından Bağdat Demiryolu’nun Konya’ya uzatılması imtiyazı Almanya’ya verilmiş, Osmanlı-Alman Ticaret anlaşması imzalanmış; Osmanlı, Krupp¹⁹ firmasına yüklü miktarda silah ve mühimmat siparişleri vermiştir.²⁰ Bu ziyaretin ekonomik etkileri değerlendirildiğinde, Alman ve Osmanlı imparatorlukları arasında 26 Ağustos 1890’da imzalanan ticaret anlaşmasıyla Almanya lehine imtiyazların arttığı görülmektedir. Anlaşmaya göre²¹; Osmanlı tüccarı da yüksek izine tâbi devletin tüccarı statüsünde olmasına rağmen uygulamada anlaşmadan en fazla yararlanan Alman tüccarları olmuştur. Anlaşmanın en ilginç noktası ise Osmanlı malları için Almanya’nın herhangi bir vergi indiriminde bulunmamış olmasıdır. Almanya’nın Osmanlı’ya asıl nüfuz edişi Bağdat Demiryolu ve ordu ile mülki teşkilattaki ıslahata yardım edecek heyetler vasıtasıyla olmuştur. Doğal olarak bu süreç Almanya’nın Osmanlı’ya silah ticaretini olumlu ölçüde arttırmıştır. Özellikle Alman

14 Kitap incelemesi, Birgül Demirtaş, “Fahri Türk, Alman Silah Sanayii’nin 1871–1914 Arasında Türkiye’yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No 32, 2012, s. 122

15 Ibid., s. 123.

16 Sibel Orhan, “Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898)”, *Journal of History Culture and Art Research*, Cilt 7, No 5, 2018, s. 652.

17 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 18-19.

18 Cevat Şimşek, *Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Osmanlı Devletini Ziyaretleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 53-62. Alman imparatoru ve imparatoriçesi İstanbul’a geldiklerinde otuz üç pare top atışı ile karşılanmış; resmigeçit düzenlenmiştir. Ziyareti boyunca ikamet etmesi için Şale Köşkü tahsis edilmiştir. bkz. *Başkanlık Osmanlı Arşivi*, Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti, 5/97, 08 Mart 1307, s. 8.

19 Almanya’nın çelik, silah, mühimmat üreticisi olan firmasıdır.

20 Kezban Talak Eyüpoğlu, *Almanya’nın Ekonomi Politikalarında Ortadoğu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 4.

21 Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, s. 57-58.

silah sanayisi açısından incelendiğinde, 1885-1887 arasında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'dan 16,2 milyon Marklık silah alımı yapmışken, II. Wilhelm'in ziyaretinden sonra Almanya'ya bir yıl içinde 15,3 milyon Mark değerinde silah siparişi vermiş olduğu görülmektedir. Sonraki yıllarda da Osmanlı'nın Almanya'dan silah ithalatı artarak devam etmiştir.²²

II. Wilhelm'in İstanbul'a ikinci ziyareti 18 Ekim 1898 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ziyaret tam da Makedonya, Girit ve Ermeni meselelerinde gerilim yaşanmaya başladığı zamana rastlamıştır. II. Abdülhamit, ziyareti fırsata çevirmiş; İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı, bir başka büyük gücün Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olduğu kanaatini uyandırmıştır.²³ *İkdam* gazetesi ziyareti, II. Wilhelm'in ilk ziyaretinden memnun kalmasına ve II. Abdülhamit'e duyduğu dostluk duygusuna bağlamıştır.²⁴ 22 Ekim 1898'de II. Wilhelm ve imparatoriçesi Hayfa'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış;²⁵ 29 Ekim'de Kudüs'e varmıştır. 31 Ekim'de Kudüs ziyaretinin resmi nedeni olan Alman Protestan Erlöserkirch Kilisesi'nin açılışını gerçekleştirmiştir.²⁶ Kudüs'ten sonra Hayfa'ya, 12 Kasım'da Beyrut'a, 13 Kasım'da Şam'a geçmiştir. Şam'da yaptığı konuşmada Alman İmparatoru'nun 300 milyon Müslümanın koruyucusu olduğunu dile getirmiştir.²⁷ Bu söyleminin temelinde Almanya'nın Kahire Konsolosluğu'nun, "Müslümanların arasındaki dayanışmanın güçlü olduğu ve Osmanlı imparatoruna cihat ilan ettirilebilirse 260 milyon Müslümanın Almanya'nın Doğu'daki hedeflerine ulaşması için faydalı olacağı" yönündeki raporu bulunmaktadır.²⁸ İmparator'un Kudüs ziyaretinin ardından 23 Aralık 1899'da Anadolu Demiryolu hattının Konya'dan Bağdat-Basra'ya uzatılmasına ilişkin ön anlaşma imzalanmıştır.²⁹ Osmanlı açısından bu proje, Ortadoğu'daki topraklarını savunabilme, Avrupa'da güçlü bir müttefik kazanma ve ekonomik kalkınma anlamlarını taşıdığı için önemlidir. Almanya'nın projeden beklediği sonuçlar arasında, Basra Körfezi'ne kadar bitirilebilmesi halinde denizlerde üstün olan İngiltere'nin Almanya karşısındaki sömürge üstünlüğünü sona erdirmeyi sağlama düşüncesi bulunmaktadır. Ek olarak Almanya, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı açarak elde ettiği avantajı demiryolu ile dengeleyebilecek ve kara gücünü hem Ortadoğu'ya hem de Asya'ya ulaştırabilecekti.³⁰

Tablo 1'de görüldüğü gibi II. Wilhelm'in Osmanlı'yı ilk ziyareti öncesinde Osmanlı'nın Almanya'dan ithalatı düşük seviyedeiyken ziyaretin ardından yükselişe geçmiştir. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'na silah ihracının yanı sıra inşaat malzemesi, ray, vagon vb. muhtelif alet ve makine siparişleri de ihraç etmiştir.³¹

22 Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, No 16, 2004, s. 126-127.

23 Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914", *Belleten*, Cilt LXIX, No 254, 2005, s. 228-229.

24 "Haşmetli Alman İmparator ve İmparatoriçesi Hazretlerinin (İkinci defa olarak) Dersaadet'e Muvasalatları", *İkdam*, 18 Ekim 1898, s. 1.

25 Şimşek, *Alman İmparatoru II. Wilhelm'in*, s. 122.

26 Alman Protestan Kilisesinin arazisi Sultan Abdülaziz tarafından IV. Frederich Wilhelm'e hediye edilmiştir. Arazide yapılan kilise 1898 yılında tamamlanmıştır. Bkz. Orhan, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti", s. 659.

27 Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s.95-99

28 Orhan, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti", s. 660.

29 Ek olarak Köstence'den İstanbul'a telgraf hattının uzatılması imtiyazı da bir Alman kuruluşu olan Doğu Avrupa Telgraf Şirketine verilmiştir. Şimşek, *Alman İmparatoru II. Wilhelm'in*, s. 137-138.

30 Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı", s. 229-230

31 *Ibid.*, s. 261.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam ithalatının yıllara ve ülkelere göre dağılımı (%)³²

ÜLKELER	1884-1885	1897-1898	1907-1908	1911-1912	1913-1914
İNGİLTERE	45,50	42,10	33.40	22.10	19.40
AVUSTURYA- MACARİSTAN	20.80	19.66	19.90	15.20	14.70
FRANSA	12.90	10.30	9.10	8.20	8.60
ALMANYA	0.30	1.40	4.90	11.50	11.20
İTALYA	3.00	4.20	8.00	5.50	8.70
RUSYA	6.60	7.10	6.10	6.70	8.40
ABD	1.50	0.20	0.30	2.70	2.60

II. Wilhelm'in üçüncü ziyareti ise 15 Ekim 1917 tarihinde gerçekleşmiştir. Harbiye Nazırı Baş Kumandan Vekili Enver Paşa ve Berlin Sefiri Hakkı Paşa Küçükçekmece'de II. Wilhelm'i karşılamıştır.³³ I. Dünya Savaşı (1914-1918) devam ederken gerçekleşen II. Wilhelm'in bu son ziyaretinde dikkat çeken nokta, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde isyanların çıkmasından sonra gerçekleşmiş olmasıdır. Hicaz Ayaklanması 5 Haziran 1916'da Mekke'de patlak vermiştir. Bu ayaklanmayı İngilizlerin finansal olarak desteklemesi,³⁴ ayaklanmanın giderek yayılması üzerine Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'yle görüşen II. Wilhelm, İslam dünyasına "Müslümanların Koruyucusu" imajını yinelemek istemiştir.³⁵ Ziyaretinde II. Wilhelm'e Şale Köşkünde merasimle Türk Müşir/ Mareşal rütbesi verilmiştir. II. Wilhelm de Sultan V. Reşat'a Alman Mareşallik esasını takdim etmiştir.³⁶ I. Dünya Savaşı'nın ardından iki ülkenin rejimleri değişmiş olsa da siyasi ilişkilerin sürdüğü görülmektedir.

Türkiye- Almanya Arasındaki Ekonomik ve Siyasi İlişkiler (1923-1954)

Türkiye'ye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden 94 yabancı sermayeli şirketin %45'i Alman, %26'sı Fransız, %17'si İngiliz, %4'ü Belçikalı, %2'si Amerikan ve %6'sı diğer ülkelerden oluşmaktaydı.³⁷ Almanya, 1928'de Türkiye'nin toplam ithalatının %14'üne sahip olarak en büyük tedarikçilerden biri haline gelmiştir. 1938'de Alman payı %47'ye yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatında Almanya, 1933'te %18,9; 1934'te ise %37, 4'e³⁸ ulaşması ve Almanya'nın tek alıcı olarak fiyat belirlemeye başlamasından rahatsız olan Türkiye, ticari yakınlığı azaltmak istemiştir. Bu sebeple 1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımını Alman Krupp firması yerine İngiliz Bassert Firması'na vermeyi tercih

32 Ibid., s. 263.

33 "Kayzer Hazretlerinin Vürudu", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ekim 1917, s. 1. Sonraki günlerde II. Wilhelm ve maiyetindekiler, Sultanahmet meydanındaki çeşmeye ve parka gitmiş; daha sonra ise Alman-Türk Dostluk Yurdu binasının arsasını gezmiştir. bkz. "İmparator Hazretlerinin Günleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Ekim 1917, s. 1.

34 Metin Hülagu, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Destek Sağlaması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No 7, 1995, s. 144-146.

35 Kürşat Karacaçıl, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, No 12, 2013, s. 127.

36 Haluk Şehsuvaroğlu, "Kaiser Wilhelm II.'nin İstanbul Ziyaretleri", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1957, s. 2.

37 Nuri Yavan, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 1, 2003, s.26.

38 Werner Gumpel, "Die Wirtschaftsbeziehungen Zwischen Der Turkei und Der Bundesrepublik Deutschland Entwicklung, Probleme, Perspektiven", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, No 1-2, 1985, s. 228.

etmiştir.³⁹ Türkiye'nin bu tercihi üzerine Alman İktisat Bakanı Şaht, klering/takas anlaşmalarının detaylarını halletmek bahanesiyle 15 Kasım 1936'da Türkiye'ye gelmiş;⁴⁰ Ankara'da Atatürk tarafından kabul edilmiştir.⁴¹

1 Eylül 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir. 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık paktı imzalanmıştır. 9 Ekim'de imzalanan Türk-Alman ekonomik anlaşmasını imzalamayı başaran Alman hükümeti, Türkiye'den 1943 ve 1944 yılı için 90 bin ton krom almayı garantilemiştir.⁴² Ancak savaşın ilerleyen zamanlarında Müttefik devletlerin Türkiye'ye Almanya ile olan ticari ilişkilerini kesmesi yönündeki baskısı, Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile olan tüm ilişkilerini kesmesine neden olmuştur.⁴³

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın tamamında olduğu gibi Berlin şehri de dört işgal bölgesine ayrılmıştır. Müttefiklerin, Batı Almanya'yı birleştirme kararı üzerine Eylül 1948 ayında Bonn'da toplanan bir Kurucu Meclis, anayasa çalışmalarına başlamıştır. 23 Mayıs 1949'da Federal Almanya Anayasası ilan edilmiştir. Böylece Federal Almanya Cumhuriyeti (Batı Almanya) ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Federal Almanya dış ilişkiler kurmaya yetkili kılındığında Bonn'daki ilk yabancı büyükelçiliklerinden birisi olan Türk Büyükelçiliği, mensupları için Alman Protokolünden kimlik belgesi alan ilk diplomatik temsilcilik olmuştur.⁴⁵ Aslında bu siyasi gelişmeden önce 1948'de İzmir'deki uluslararası ticaret fuarına ev sahipliği yapan Türk hükümeti, bir Alman heyetini Türkiye'ye davet ederek Almanya'yla ticari ilişki başlatma isteğini göstermiştir. Hatta bu geziden dönen Alman heyetin izlenimleri, Türk tarafının büyük ölçüde Alman mallarını kabul etmeye istekli olduğu yönündedir. Delegeler, Almanya'nın Türkiye'deki eski konumuna geri dönmek için denenmemiş hiçbir yol bırakılmamasını tavsiye etmiştir.⁴⁶ Sonraki gelişmeler de ticari ilişkilerin başlamasını kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin 19 Eylül 1950'de Avrupa Tediye Birliği Anlaşmasına katılarak dış ticareti serbestleştirme yolunu seçmesi;⁴⁷ ABD tarafından ortaya konulan Marshall Planı⁴⁸ çerçevesinde Türkiye ile Almanya

39 İlhan Uzgel, "1923-1939: Görelî Özerklik Batı Avrupa'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 304-305. Türkiye 1937-1950 yılları arasında ülkeye, yabancı sermaye girişine yönelik bir çalışma yapmamıştır. Ayrıntılar için bkz. Yavan, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", s. 28.

40 "Dr Şaht Şehrimizde", *Cumhuriyet*, 15 İnkinciteşrin/Kasım 1936, s. 8.

41 "Atatürk, Alman İktisat Nazırını Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 19 İnkinciteşrin 1936, s. 1. Ayrıca "Dr. Şaht'ın Şark Seyahati: Times'e Göre Takip Edilen Gayeler", *Cumhuriyet*, 25 İnkinciteşrin 1936, s. 2. Haberin devamında Almanya'nın Türkiye pazarını kaybetmemek amacıyla Dr. Şaht'ın Türkiye'ye bu ziyareti gerçekleştirdiği yorumuna yer verilmiştir. Nitekim Tablo 2 incelendiğinde Dr Şaht'ın ziyaretine denk düşen yılın Türkiye'nin 1933-1939 yılları arasında Almanya'ya yaptığı ihracatın en yüksek olduğu yıl olduğu görülmektedir.

42 Mehmet Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 157-158.

43 Fatma Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 1, Sayı 45, 2020, s. 216.

44 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010, s. 542-544.

45 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, AÜ SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1983, s. 344.

46 Von Christian Kleinschmidt (Marburg), "Strategische Außenwirtschaftsbeziehungen. Die Bundesrepublik, die Türkei und der Kalte Krieg 1945-1970", *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History*, Cilt 53, No 1, 2012, s. 48-49.

47 Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış*, s.452-453.

48 3 Nisan 1948'de ABD Başkanı Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe konulan bu plan çerçevesinde ABD, katılımcı ülkelere 13 milyar dolar civarında yardım yapılmıştır. 1953 yılında da Marshall Yardımı resmen sonra ermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Yardımı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*

arasında ticari ilişki yeniden⁴⁹ başlatmıştır. Ancak Almanya ile savaş halinin devam etmesi ticari alanda serbest hareket alanını kısıtlamıştır. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Almanya ile harp halinin sona erdirilmesinin Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri daha serbest hale getireceği düşüncesiyle⁵⁰ “Almanya ile Harbe Nihayet Verilmesine Dair Kanun”u, 18 Temmuz 1951’de kabul etmiştir.⁵¹

Bu gelişmelerin ardından İzmir Fuarı daveti üzerine, Federal Almanya Ekonomi Bakanı Profesör Ludwig Erhard, 13 Eylül 1951’de İstanbul ve İzmir’e gelmiş; ziyaretinin ardından bir Türk heyetini Almanya’ya davet etmiştir. Başbakan Adnan Menderes ziyaret öncesinde heyetten, “Türkiye ve Almanya birbirine iktisaden itimat eden dost iki memlekettir. İki memleket arasındaki iktisadi münasebetleri teksif ve uzun vadeli olarak inkişaf ettirebilmek için iki hükümetin mevcut engelleri bertaraf etmek” için ne yol izlemeleri gerektiğine dair görüşmeler yapılmasını istemiştir.⁵² Nitekim bu karşılıklı ziyaretlerin ardından iki ülke arasında 1950’de % 21,1 olan ticaret 1951’de % 26,6’ya çıkmış; ancak sonraki yıllarda azalma meydana gelmiştir.⁵³ Bunun sebebi ithalatın aşırı artmasıyla Türkiye’nin dış ticaret dengesinin⁵⁴ bozulmasıdır. Bozulan dengeyi sağlamak isteyen Türkiye, 18 Ocak 1954 tarih 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununu çıkartarak ödemeler dengesinde olumlu katkıda bulunabilecek girişimlerin teşvikini sağlamaya çalışmıştır.⁵⁵ Yabancı sermaye açısından asıl cezbedici olan ise kanunun yabancı sermayeli kuruluşlara sadece kârlarını sermayeye ekleme hakkı değil ayrıca başka girişimlere de yatırma hakkı tanınmasıdır.⁵⁶ Ancak bu kanun Türkiye açısından beklenen neticeleri vermemiştir. Bunun sebebi ise -Alman sanayicilerin de işaret ettiği gibi- Türkiye’nin özellikle 1952-1954 yılları arasındaki ödeme sıkıntısı yaşaması ve plansız davranmasıdır.⁵⁷ Türkiye’nin 1954 senesi içinde Almanya’dan yaptığı ithalat 154 milyon Türk lirasıyken Almanya’nın Türkiye’den yaptığı ithalat 71 milyon lira olması Türk-Alman ticari ilişkilerini zora sokmuştur. Ayrıca Türkiye’ye açılacak olan 150 milyon dolarlık kredinin kullanılabilmesi için Türkiye’nin borçlarını ödemesi şartının konulması bu kredinin kullanılmasını imkânsız duruma getirmiştir.⁵⁸ Türkiye açısından ticari ilişkilerdeki bu çıkmaz,

Dergisi, Cilt 51, No 1, 1996, s. 275-288.

49 Marshall Planı çerçevesinde yardımdan faydalanan her ülkenin birbirleriyle ticaret yapma zorunluluğu vardır. Hatta bir ülkenin hep aynı ülkeyle ticaret yapmaması için tüm ülkelere tiraj hakkı verilmiştir.

50 “Almanya ile harp haline nihayet verilmesine dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/228)”, 9 Temmuz 1951, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c009/tbmm09009099ss0233.pdf>, (Erişim Tarihi 26 Haziran 2020).

51 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 33, 1951, s. 887.

52 Erkhard’la yapılan görüşmede Türk-Alman ticaretinin artırılması, Türk-Alman ortaklığıyla kurulacak tesisler konuları ele alınmıştır. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 845329, 12 Aralık 1951, s. 3-9.

53 Bkz. Tablo 3.

54 Dış ticaret dengesinin bozulmasının nedeni makine ithalatının hızla yükselmesidir. Bkz. Yavuz Güler, *Marshall Planı ve Marshall Planının Uygulanışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 188.

55 Avni Zarakoğlu, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, No 1, 1954, s. 597. Demokrat Parti (DP), ekonomi alanındaki iş birliğinin artmasından faydalanarak yabancı yatırımları teşvik yoluna giderek 1 Mart 1950 tarih ve 5583 sayılı kanun, 1 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı kanun, ocak ayında 6224 sayılı kanunu çıkartmıştır. Ayrıca DP’nin 18 Ocak 1954 tarih 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununu çıkartmasının nedenleri arasında modern üretim sisteminin yerleştirilmesi vardır.

56 T. Güngör Uras, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, İktisadi Yayınlar, 1979, s. 110-111. Ayrıca bkz. Sefer Şener, *Yabancı Sermaye*, Bursa, Ezgi Yayınevi, 2008, s. 100.

57 “Menderes Dün Adenauer’le Görüştü”, *Milliyet*, 5 Ekim 1954, s. 7.

58 *Ibid.*, s. 7.

Federal Almanya Başbakanı Konrad Adenauer'in Türkiye'ye gelmesiyle çözüm üretilmesi safhasını beraberinde getirmiştir.

Adenauer, 9 Mart 1954'te Yunanistan ve Türkiye'yi ziyaret etmek için üç haftalık bir geziye çıkmış; 18-26 Mart 1954 tarihlerinde Türkiye'de bulunmuştur. Adenauer'in Türkiye'deki görüşmeleri güvenlik ve ticaret üzerine olmuştur. Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkileri güçleştiren sebeplerin önemli olmadığı ve yakın zamanda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha da gelişeceği yönünde görüşler bildirilmiştir. Ticari gelişmenin arttırılması amacıyla Almanya'nın Türkiye'den daha fazla mal alarak ticaret dengesinin düzenlenmesi, transfer gecikmelerinin düzenlenmesi konularında prensip kararları alınmıştır.⁵⁹ Adenauer'in ziyaretinin ardından Menderes, 2-9 Ekim 1954'te kalabalık bir heyetle Almanya'ya gitmiştir. 6 Ekim 1954'te yapılan görüşmeler sonucunda 16 Şubat 1952'de imzalanmış olan Türkiye-Almanya Ticaret ve Ödeme Anlaşmasınının 31 Aralık 1954'e kadar yürürlükte kalmasına karar verilmiştir.⁶⁰ Bonn'da yapılan görüşmelerde 150 milyon dolarlık kredinin başlayacağı, Türkiye'nin borçlarının fazla ihracatla kapatılması, yeni bir ticaret anlaşmasıyla mübadelenin arttırılmasına karar verilmiştir.⁶¹ Menderes'in bu gezisi, Alman sanayicilerin şüphelerinin giderilmesini sağlamıştır.⁶²

1955 yılına gelindiğinde Türkiye dış ödemeler dengesinde, ithalatın finansmanında sorunlar yaşamaya ve bütçe açıkları vermeye başlamıştır. 1955 ve 1956 yıllarında Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun, daha sonra ise Menderes'in başkanlığındaki heyetler Washington'a giderek borç para arayışına girmiştir. 1956'da Uluslararası Para Fonu/ International Monetary Fund (IMF) yetkilileri ile Maliye Bakanlığı'nın teknisyenleri yeni bir devalüasyon oranı ve istikrar programı üzerinde anlaşmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve diğer bakanların karşı çıkmaları üzerine hükümet devalüasyon kararından vazgeçmiştir.⁶³ Bu sebeple Almanya'dan yapılacak olan üst düzey ziyaret Türkiye açısından oldukça önemli olmuştur.

Federal Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss'un Türkiye Ziyareti

Federal Almanya Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Theodor Heuss, 5 Mayıs 1957'de Almanya nezdinde Türkiye'ye üst düzey ziyaret gerçekleştirmiştir.⁶⁴ Heuss, maiyeti⁶⁵ ile birlikte Türkiye'nin daveti üzerine resmi temaslarda bulunmak üzere 5-13 Mayıs 1957 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir. Bu gezi Türkiye'de Türk-Alman ticari işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla atılan bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶ Türkiye açısından bu ziyaretin önemi, Marshall Yardımı sonrasında, bir Alman iktisadi yardı-

59 "Almanlarla Görüşmelere Dair Yayınlanan Tebliğ", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1954, s. 7.

60 "Almanya İktisadi Yardım Yapacak", *Milliyet*, 7 Ekim 1954, s. 7.

61 "Dün Bonn'da Bazı Anlaşmalara Varıldı", *Milliyet*, 8 Ekim 1954, s. 1.

62 Aslan Tufan Yazman, "Türk-Alman Ticareti", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 15, No 318, 1954, s. 1-17.

63 Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 268-269.

64 "Heuss, Tekrar Alman Cumhurbaşkanı Oldu", *Milliyet*, 18 Temmuz 1954, s. 3.

65 Heuss'un heyetinde Alman Dışişleri Bakanı Von Brentano, Riyaseticumhur Genel Katibi M. Manfred Klaiber, Dışişleri Protokol Şefi Ortaelçi Ernst Günther Mohr, Ordu Dairesi Şefi Tuğgeneral M. Reinhard, Dışişleri Bakanlığı Türkiye Şefi Baron Dieter von Mirbach ve gazeteciler bulunmaktaydı. Bkz. "Batı Almanya Devlet Reisi Ankara'da Törenle Karşılandı", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1957, s. 5.

66 "Alman Devlet Reisi Bugün Geliyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1957, s. 1

mının Türkiye'nin kalkınma hamlesine katkıda bulunabilecek olmasıdır.⁶⁷ Heuss, *Cumhuriyet* gazetesine verdiği röportajında Türkiye'nin hem Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization (NATO) için hem de bulunduğu bölgede son derece güçlü bir mevkiye olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türkiye ile Almanya arasındaki tarihsel gelişmelere değinmiştir.⁶⁸

Gezisinin ilk üç gününü Ankara'da geçiren Federal Almanya heyeti, Türk devlet insanlarıyla görüşme yapmıştır. 6 Mayıs'ta Çankaya'da yapılan görüşmelerde Bayar, Türk-Alman ilişkileri üzerine konuşma yapmıştır. Heuss ise, Türk-Alman ilişkilerinin NATO çerçevesinde güçlendiğini dile getirmiştir.⁶⁹ Aynı gün Türk-Alman örnek ve tatbikat çiftliği işletmesi kurulmasına dair kanun kabul edilmiştir.⁷⁰

8 Mayıs 1957'de Türkiye ile Almanya arasında Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan Türk-Alman Kültür Anlaşması'nın içeriğinde iki ülkenin bilim ve sanat alanlarında daha geniş bir işbirliği yapması bulunmaktadır. Yüksek ve ortaöğretimde bulunan öğretim personeli ve öğrencilerinin karşılıklı mübadeleye teşvik edilmesi, ilim cemiyetlerinin karşılıklı işbirliklerinin teşvik edilmesi de anlaşmanın maddeleri arasındadır.⁷¹ Aynı gün Heuss, 150 Türk öğrencisinin endüstri ve teknik sanat alanlarında eğitim görmeleri için bir senelik burslar verme isteğini ve bu burslarla ilgili imzaladığı beratı Bayar'a sunmuştur.⁷²

Alman heyetin Türkiye'deki temaslarında görüşülen konular arasında, Mayıs 1957 içinde Bonn Parlamentosu'nun, 740 milyon marklık Türk-Alman Silah Anlaşmasını onaylaması bulunmaktadır. Bu anlaşmanın Türkiye açısından önemi Federal Almanya'ya satacağı 250 milyon marklık silah sayesinde Türkiye'nin Almanya'ya 50 milyon dolara inen borçlarını ödemesini sağlamaktır. Ankara ziyaretini takiben 9 Mayıs'ta Heuss, Bayar ve Dışişleri Bakan Vekili Ethem Menderes⁷³ ile özel bir trenle İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmıştır.⁷⁴

Heuss İstanbul'dayken Alman Federal Meclisi tarafından 740 milyon marklık silah anlaşması onaylanmış ve 255 milyon marklık avansın Türkiye Cumhuriyeti adına Almanya Merkez Bankası'na havale edildiği haberi Türkiye'ye verilmiştir.⁷⁵ Almanya'nın verdiği silah siparişi içinde çeşitli piyade mühimmatı, topçu mermileri, zırh delici mermiler, sis ve yangın mermileri bulunmaktadır.⁷⁶ Sipariş-

67 Heuss'un bu ziyareti, Almanya'nın Ortadoğu'ya özel iktisadi bir kalkınma planını yürürlüğe koymasının hemen akabinde gerçekleşmiştir. "Dış Politika. Mümtaz Bir Misafir", *Akis*, 11 Mayıs 1957, s. 9-10.

68 "Dr. Theodor Heuss'un Gazetemize Demeci", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1957, s. 4.

69 "Türk-Alman Görüşmeleri", *Milliyet*, 7 Mayıs 1957, s. 1-5.

70 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 39, 1957, s. 836. Türk-Alman örnek ve tatbikat çiftliği için seçilen yerlerden birisi Balıkesir'in Gönen ilçesinin Tahirova mevkiisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 147568, 26 Ekim 1957, s. 1-3.

71 *Kanunlar Dergisi*, 1958, s. 627.

72 "Türk-Alman Kültür Anlaşması Dün İmzalandı", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1957, s. 5.

73 Ethem Menderes ikinci kez İçişleri Bakanı olduğu dönemde, Fuat Köprülü'nün istifası üzerine Dışişleri Bakanlığını, 20 Haziran 1956'dan 25 Kasım 1957'ye kadar idare etmiştir. Bkz. Bilgen Yetkin, *İbrahim Ethem Menderes (Siyasi Hayatının Demokrat Partili Yılları)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 81.

74 "Dr. Heuss Bugün İstanbul'a Geliyor", *Milliyet*, 9 Mayıs 1957, s. 1-5.

75 Heuss, Şale Köşküne dinlendikten sonra aynı gün içinde Ayasofya Müzesi ve Sultanahmet Camisini gezmiştir. "Dr. Heuss İstanbul'da", *Milliyet*, 10 Mayıs 1957, s. 1.

76 "Almanya İçin Yapacağımız Mühimmat", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1957, s. 5.

ler için Kırıkkale Makine-Kimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü fabrikalarında imalata başlamışlardır.⁷⁷ Türkiye ilk kez bir Avrupa devletinden bu kadar büyük ölçüde silah siparişi almıştır.⁷⁸ Almanya'nın kendi silahını üretebilecek kapasitesi olmasına rağmen dışarıdan silah satın alma yoluna gitmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler içerisinde en önemlisi Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nın ardından ikiye bölünmüş olmasıdır. Federal Almanya, NATO teşkilatı içine alındıktan sonra ülkenin yeniden silahlanması yolunda çalışmalar başlatılmıştır. Ancak Doğu Almanya'nın SSCB güdümünde olması kurulacak olan herhangi bir silah fabrikasının olası bir çatışmada SSCB'nin eline geçebilmesi endişesini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Federal Almanya, gerekli olan silah ve cephanenin dışarıdan satın alma yoluyla tedarik edilmesi kararı almıştır. Türkiye, kendi silah fabrikaları olan ve ürettiğinin bir kısmını ihraç edebilen bir ülke olduğundan Federal Almanya ile temasa geçmiştir. Özellikle uzun süre silah ve cephaneye imalatı ile ilgili askeri dairenin başkanlığını yapan yüksek mühendis General Kamil Argut, Bonn Büyükelçiliğine Ortaelçi unvanıyla tayin edilmiştir. Bu tayinin yapılmasını temel sebebi de Türkiye'nin, Federal Almanya'dan silah siparişi almasını kolaylaştırma isteği olarak yorumlanmıştır.⁷⁹ Anlaşmanın imzalanmasının ardından Alman Milli Müdafaa Vekili Joseph Strauss, Almanya'nın Türk fabrikalarına yaptığı siparişle ilgili bir mektubu Ethem Menderes'e göndermiştir. Söz konusu mektupta, Türkiye ile Almanya arasında 29 Ağustos 1956'da imzalanan mühimmat sipariş mukavelesinin Alman Meclisi tarafından onaylandığı ve yürürlüğe girdiği bildirilmiştir. 740 milyon marklık bu siparişin 250 milyonluk ilk avansının en kısa süre içinde Türk hükümetine ödeneceği beyan edilmiştir.⁸⁰ Diğer taraftan Almanya'nın silah siparişini onaylaması Türk piyasasında sevinçle karşılanmıştır. Çünkü bu anlaşma ile birlikte Alman pazarları Türk ihraç mallarına açılacağı gibi gerekli ihtiyaç malzemelerinin ithalinin de yapılması sağlanacaktır.⁸¹

13 Mayıs'ta ülkesine dönmek üzere İstanbul'dan ayrılan Heuss dönüşü sonrasında Bayar'a teşekkür telgrafi göndermiştir. Bayar, cevabi telgrafında Heuss'un ziyaretini "Ananevi Türk-Alman dostluğunun en yüksek tezahürünü/ortaya çıkma" olarak değerlendirmiştir.⁸² Benzer şekilde Federal Almanya Dışişleri Bakanı Brentano, Türkiye seyahatinin ardından Menderes'e teşekkür mektubu göndermiş; Heuss gibi kendisinin de Türk misafirperverliğinden çok memnun kaldığını belirtmiştir.⁸³

Böylece Türkiye, Federal Alman şirketleri için riskli bir ülke olmasına rağmen şirketlerin Türkiye'deki faaliyetleri Alman hükümetleri tarafından sübvansede edilmiş; şirketler için risk azaltılmıştır.⁸⁴ Nitekim Heuss'un Türkiye ziyaretinin ardından Türkiye'deki Alman yatırımlarının arttığı görülmektedir. İlk olarak Türk hükümetinin davetlisi olarak 15-31 Mayıs 1957'de Krupp fabrikalarının en büyük hissedarı olan Alfred Krupp von Bohlen-Halbach Türkiye'ye gelmiştir. Ankara'da başbakan ve bakan-

77 "Büyük Alman Meclisi Silah Siparişini Dün Tasdik Etti", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1957, s. 1-5.

78 Peyami Safa, "Dr. Heuss ve Türkiye", *Milliyet*, 11 Mayıs 1957, s. 2.

79 "Yeni Bir Ümit Kapısı", *Akis*, 18 Mayıs 1957, s. 7.

80 "Theodor Heuss'un Dünkü Ziyaretleri", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1957, s. 5.

81 "Silah Siparişi Piyasada Ferahlık Uyandırdı", *Milliyet*, 12 Mayıs 1957, s. 1.

82 "Heuss'un Telgrafi", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1957, s. 5.

83 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 201183, 16 Mayıs 1957, s. 1.

84 Kleinschmidt (Marburg), "Strategische Außenwirtschaftsbeziehungen", s. 64. Bahsi geçen şirketler, 1957 yılına gelene kadar şeker ve çimento fabrikalarının ve barajlarının (Sarıyer) kurulmasında, Haydarpaşa ve Samsun Limanlarının inşaatlarında, Karabük fabrikasının kuruluşunda etkin rol oynamış Alman firmalarıdır. Bkz. "Alman Devlet Reisi Bugün Geliyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1957, s. 1.

larla görüşen Krupp, Eskişehir, Konya⁸⁵ ve Karabük'ü ziyaret ederek Karabük tesislerinin kapasitesini 750 bin tona çıkartacak olan üçüncü yüksek fırının ihale protokolünü imzalamıştır. Ziyareti sırasında Bursa'ya da giden Krupp, Uludağ'daki volfram madenlerinin ortaklaşa işletilmesi ile ilgili olarak yetkililerle prensip anlaşması imzaladıklarını açıklamıştır.⁸⁶ Bu gezinin dikkat çeken özelliklerinden biri Devlet Demiryolları ile Alman Krupp firması arasında yapılan anlaşmadır. Bu anlaşmayla Türkiye, Krupp firmasından 80 milyon dolar tutarındaki yol ve bina malzemesi, kısa mesafe manevra makineleri, yolcu ve yük vagonları alma taahhüdünde bulunmuştur. Anlaşmaya göre Türkiye bu bedeli altı yıl boyunca tütün ve üzüm vermek suretiyle ödeyecektir.⁸⁷ İkinci dikkat çekici yanısıra Almanya'nın Türkiye'den 740 milyon mark karşılığı alacağı silahların yapımında kullanılacak olan bazı hammaddelemlerin Krupp firması tarafından temin edilmesi için anlaşma yapılmış olmasıdır. Buna göre 740 milyon marklık siparişin beşte biri oranında hammaddeyi Türkiye'ye sevk edecek olan Krupp'a ödeme Almanya'nın Türkiye'ye vereceği dövizlerle olacaktır.⁸⁸ Haziran 1957'de Alman hükümetinin daveti üzerine Türk gazeteciler heyeti Almanya'ya gitmiştir. Krupp fabrikasını ziyaret eden gazetecilere, fabrikanın ihracat müdürü volfram ve linyit konularında tetkik yapmak üzere eksper heyetini Türkiye'ye gönderdiklerini açıklamıştır. Ayrıca Krupp firmasının Türkiye'ye 100 milyon marklık bir malzeme satışı yapacağını da belirtmiştir.⁸⁹

18 Aralık 1958'de elektrikle ilgili malzeme, makine ve teçhizatının ithali, imali, toptan ve perakende ticareti için Siemens ve Koç Holding Simko Sanayi ve Ticaret A.Ş.'yi kurmuştur.⁹⁰ 1958 yılında Almanya ile olan ekonomik ilişkinin bir diğer boyutu ilk Türk işçi göçünün bu tarihte Federal Almanya'ya yapılmasıdır.⁹¹ Genel olarak Heuss'un Türkiye ziyareti değerlendirildiği hem iki ülke arasındaki ticari açmazların giderilmiş hem de yeni ortaklıkların kurulmasına zemin hazırlamış olduğu görülmektedir.

Sonuç

Ülkeler arasındaki üst ziyaretler, iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri göstermesi yanında söz konusu ülkelerin bölgesel ve küresel düzeydeki etkinliğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bu savdan hareketle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde Türkiye'ye yönelik üst düzey Alman ziyaretleri incelendiğinde şu sonuçlara varmamız mümkündür. II. Wilhelm'in Osmanlı'ya yaptığı üç ziyaret Almanya'nın emperyalist dış politikası olarak değerlendirilmelidir. Özellikle ikinci ziyaretin Osmanlı'nın Arap coğrafyasına yapılması Almanya'nın Ortadoğu'da yer edinmeye çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir. Ekonomik diplomasi açısından incelediğimizde, ziyaretler sonucu

85 "Krupp'un Ankara'daki Resmî Temasları", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1957.

86 Fahri Türk ve Emirhan Kaya, "Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıra Dışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 10, No 20, 2017, s.135-136

87 "Krupp'la Yapılan Anlaşma", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1957, s. 5.

88 "Krupp'la Yapılan Anlaşma", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1957, s. 1.

89 "Krupp Bize 100 Milyon Marklık Malzeme Satacak", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1957, s. 1-5.

90 "Siemens ve Koç (Simko)", http://siemens.e-dergi.com/pubs/books/Siemens-Koc/Siemens_Koc/assets/basic-html/page14.html (Erişim Tarihi 17 Mayıs 2020).

91 Daha sonra 31 Ekim 1961'de Türkiye ile Federal Almanya arasında Türk-Alman İşgücü Anlaşması imzalanmıştır. Mehmet Gökhan Genel, "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü 'Sirkeci Garından Munchen Hauptbahnhof'a", *Selçuk İletişim*, Cilt 8, No 3, 2014, s. 306-307.

Almanya çeşitli imtiyazlara sahip olmuş ve Almanya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payı önemli oranda artmıştır. 1917'deki üçüncü ziyaret her ne kadar ekonomik olarak göze çarpıcı bir özellik sergilemese de siyasi açıdan mühim olduğu zamanlaması dikkate alındığında anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşına girerken "Cihad-ı Ekber"⁹² ilan etmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, Araplara finansman sağlayarak Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarını sağlamıştır. II. Wilhelm'in üçüncü ziyaretinde Şeyhülislamı ziyaret etmesi aslında daha 1898 yılında Şam'da yaptığı konuşmada dile getirdiği "Müslümanların koruyucusu" imajını pekiştirmek ve vurgulamak içindir. Ayrıca müttefik Osmanlı'ya desteğini göstermek ve moral vermek istemesi de yine bunu doğrular niteliktedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise çalışmanın kapsadığı zaman aralığında Türk-Alman ekonomik ilişkisini iki kısma ayırmak mümkündür. İlk Osmanlı'dan intikal eden şirket oranları ve yatırımlarındaki Alman ağırlığı sebebiyle dış ticarete Almanya'ya bağımlılığın azaltılmasına yönelik çalışmalardır. İkincisiyse iki ülkenin ilişkilerinin kesildiği 1944-1948 tarihi sonrasında, uluslararası ekonomik etkisi olan Marshall Yardımı'nda bu yardımdan faydalanan ülkelerin birbirleriyle ticaret yapma zorunluluğunun olmasının iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden başlatmasıdır. Her ne kadar burada sebep Marshall Planı olarak görülse de daha 1948'de Türk hükümeti, İzmir'deki uluslararası fuara Alman heyet davet ederek ticari ilişkileri yeniden başlatmak istediğinin işaretini vermiştir. Nitekim çalışmada, yatırımlar ve ticari sorunların çözümü için üst düzey ziyaretlerin önemi anlaşılmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye-Almanya arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bakanlık ve başbakanlık düzeyinde ziyaretler yapılmıştır. Bu ziyaretlerden özellikle Başbakan Adenauer'ın 1954'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin çıkmaza girdiği dönemde gerçekleşmiş; ticari sorunların çözümüne yönelik adımlar atılmıştır. Tarih disiplini içinde değerlendirildiğinde anılan üst düzey ziyaretlerin sembolik bir anlamdan daha fazlası olduğu görülmektedir. Çünkü liderler açısından üst düzey ziyaretler, belirli bir politika hedefine ulaşmak için gerçekleştirmekte ve ziyaret edilen ülkeyle ticari ilişki kurmak, yatırım yapmak için verdiği kararı temsil etmektedir. Türkiye'ye, cumhurbaşkanlığı düzeyinde devlet ziyaretini gerçekleştiren Heuss'un ziyaretinin hemen akabinde Batı Alman yatırımcıları için riskli ülke olarak görülen Türkiye'ye yatırım yapmak amacıyla Alman şirket temsilcilerinin gelmeye başlaması bunun önemli bir göstergesidir. Başta Krupp'un ziyareti olmak üzere; 1958'de Siemens ve Koç Holding Simko Sanayi ve Ticaret A.Ş'nin kurulması bu savı destekler niteliktedir. Kısaca farklı dönemlerde yapılan bu iki ziyaret sonucunda Türkiye'deki Alman yatırımları arttığı gibi Türkiye ile olan ticari ilişkiler Almanya lehine gelişme göstermiştir.

İki resmi ziyaret arasındaki benzerliklerden birisi de gerek Osmanlı'nın gerekse Türkiye'nin dış politikada sorun yaşamaya başladığı/çıkmaza girdiği zamanlara denk gelmiş olmasıdır. II. Abdülhamit söz konusu ziyaretleri, İngiltere ve Fransa'ya karşı siyasi güç unsuru olarak kullanmıştır. Menderes döneminde ekonomik olarak Türkiye'nin borç para alamadığı ve IMF'nin devalüasyon talebiyle karşılaştığı bir dönemde Heuss'un gelmesi ve Türkiye'den silah alma anlaşmasının onaylanması Türkiye piyasalarını rahatlatmıştır. Kısaca siyasi yakınlaşma, ekonomik işbirliğini arttırmakla beraber ekono-

92 "Büyük cihat/din uğruna yapılan savaş" anlamına gelen "Cihad-ı Ekber", 14 Kasım 1914'te Fatih Camisinde Fetva Emni Ali Haydar Efendi tarafından halka duyurulan bir fetvadır. Bu fetvayla Osmanlı İmparatorluğu'nun "mukaddes savaş" çağrısı resmileşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Ulucutsoy, "Birinci Dünya Savaşı'nda Donanma Mecmuasının Cihat İlanı Özel Sayısı", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, 2018, s. 178.

mik gerekliliklerin de siyasi iletişimi geliştirdiği açıktır. Farklı dönemlerdeki bu iki ziyaretin bir diğer önemi ise kültürel işbirliği anlaşmalarının imzalanmış olmasıdır. Bu konu farklı bir çalışmada mukayeseli olarak değerlendirilebilir.

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemleri basının tutumu incelendiğinde Almanya ile olan siyasi bağların sürekli vurgulandığı, Almanya'ya karşı derin bir sempati beslendiği ve güvenilir bir ekonomik ortak olarak kabul edildiği; Türk-Alman ilişkileri ile çıkan haberlerin söyleminde "Ananevi Türk-Alman Dostluğu" ibaresinin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir.

Sonuç olarak ekonomik diplomasi, ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını korumasının yanı sıra diğer ülkeler nezdinde güvenilir bir ekonomik ortam olduklarını anlatma çabalarını içermektedir. İki ülke arasındaki ekonomik temelli diplomasi trafiğinin uzunca bir dönemsel bağlamda ele alındığı çalışmadan çıkan sonuçlardan bir diğeri de rejimler, devlet yapıları, küresel ve bölgesel sistemler değişip dönüşse de Türk-Alman ilişkilerinde karşılıklı ekonomik çıkarlar çerçevesinde ilerleyen ilişki düzleminin varlığını korumasıdır.

Kaynakça

- "Alman Devlet Reisi Bugün Geliyor" (5 Mayıs 1957). *Milliyet*, s. 1
- "Almanlarla Görüşmelere Dair Yayınlanan Tebliğ" (22 Mart 1954). *Cumhuriyet*, s. 7.
- "Almanya İçin Yapacağımız Mühimmat" (13 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s.5.
- "Almanya ile harp haline nihayet verilmesine dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/228)", 9 Temmuz 1951, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c009/tbmm09009099ss_0233.pdf (Erişim Tarihi 26 Haziran 2020).
- "Büyük Alman Meclisi Silah Siparişini Dün Tasdik Etti" (10 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 1-5.
- "Almanya İktisadi Yardım Yapacak" (7 Ekim 1954). *Milliyet*, s. 7.
- "Atatürk, Alman İktisat Nazırını Kabul Etti" (19 İkinciteşrin/Kasım 1936). *Cumhuriyet*, s. 1.
- Armaoğlu, Fahir (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul, Alkım Yayınevi.
- Aziz, Aysel (2013). *Siyasal İletişim*. Ankara, Nobel Yayınevi.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi* (10 Eylül 2020). Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti, 5/97, 08 Mart 1307.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi* (12 Ocak 2021). Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 201183, 16 Haziran 1957.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi* (18 Şubat 2021). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 147568, 26 Ekim 1957.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi* (18 Şubat 2021). Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 845329, 12 Aralık 1951.
- "Batı Almanya Devlet Reisi Ankara'da Törenle Karşılandı" (6 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 5.
- Berdibek, Muhammed (2016). "Türkiye-Orta Doğu İlişkilerinde Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 10, No 2, s. 73-89.
- Beşirli, Mehmet (2004). "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, No 16, s. 229-260.
- "Büyük Alman Meclisi Silah Siparişini Dün Tasdik Etti" (10 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 1-5.
- Demirtaş, Birgül (2012). "Fahri TÜRK, Alman Silah Sanayii'nin 1871-1914 Arasında Türkiye'yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No 32, s. 121-125.
- "Dersaadette Almanlar" (20 Ekim 1898). *İkdam*, s. 2.
- "Dış Politika. Mümtaz Bir Misafir" (11 Mayıs, 1957). *Akis*, s. 9-10.
- "Dr. Heuss Bugün İstanbul'a Geliyor" (9 Mayıs 1957). *Milliyet*, s. 1-5.
- "Dr. Heuss İstanbul'da" (10 Mayıs 1957). *Milliyet*, s. 1.

- "Dr. Şaht'ın Şark Seyahati: Times'e Göre Takip Edilen Gayeler" (25 İkciteşrin 1936). *Cumhuriyet*, s.2.
- "Dr Şaht Şehrimizde" (15 İkciteşrin 1936). *Cumhuriyet*, s. 8.
- "Dr. Theodor Heuss'un Gazetemize Demeci" (5 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 4.
- "Dün Bonn'da Bazı Anlaşmalara Varıldı" (8 Ekim 1954). *Milliyet*, s. 1.
- Ecer, Kübra ve Oğuz Güner (2019). "Avrupa Birliğinde Ekonomik Diplomasinin Kurumsal Boyutuna Genel Bir Bakış", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*. Cilt 2, No 2, s. 68-83.
- "Eksaslans Heuss Dün Bursa'yı Ziyaret Etti" (11 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s.5.
- Erhan, Çağrı (1996). "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Yardımı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, No 1, s. 275-287.
- Eyüpoğlu, Kezban Talak (2010). *Almanya'nın Ekonomi Politikalarında Ortadoğu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Genel, Mehmet Gökhan (2014). "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü 'Sirkeci Garından Munchen Hauptbahnhof'a", *Selçuk İletişim*, Cilt 8, No 3, s. 301-338.
- Göbel, Johannes (5 Mart 2019). "Türkiye ve Almanya: Beş Ekonomik Olgu İş Yerleri, Ticaret, Yatırımlar: Türk ve Alman Ekonomileri Arasında Kazı-Kazan İlişkisi", <https://www.deutschland.de/tr/topic/ekonomi/turk-alman-ekonomik-iliskileri-bes-olgu> (Erişim Tarihi 11 Haziran 2020).
- Gönlübol, Mehmet (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Gumpel, Werner (1985). "Die Wirtschaftsbeziehungen Zwischen Der Turkei und Der Bundesrepublik Deutschland Entwicklung, Probleme, Perspektiven/Türkiye ile Federal Almanya Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İlişkiler, Kalkınma Sorunlar, Perdpektifler", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, No 1-2, s.1985, s.227-239.
- Gürün, Kamuran (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. AÜ SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- "Haşmetli Alman İmparator ve İmparatoriçesi Hazretlerinin (İkinci defa olarak) Dersaadet'e Muvasalatları" (18 Ekim 1898). *İkdam*, s. 4.
- "Heuss, Tekrar Alman Cumhurbaşkanı Oldu" (18 Temmuz 1954). *Milliyet*, s. 3.
- Hülagu, Metin (1995). "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Destek Sağlaması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No 7, s. 429-445.
- "İmparator Hazretlerinin Günleri" (16 Ekim 1917). *Tercüman-ı Hakikat*, s.1.
- Karacagil, Kürşat (2013). "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, No 12, s. 111-133.
- "Kayzer Hazretlerinin Vürudu" (15 Ekim 1917). *Tercüman-ı Hakikat*, s. 1.
- Kleinschmidt (Marburg), Von Christian (2012). "Strategische Außenwirtschaftsbeziehungen. Die Bundesrepublik, die Türkei und der Kalte Krieg 1945-1970/Stratejik Dış Ticaret İlişkileri. Federal Cumhuriyet, Türkiye ve Soğuk Savaş 1945-1970", *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History*, Cilt 53, No 1, s. 43-67.
- "Krupp'un Ankara'daki Resmi Temasları" (17 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 1.
- "Krupp Bize 100 Milyon Marklık Malzeme Satacak" (15 Haziran 1957). *Cumhuriyet*, s.1-5.
- "Krupp'la Yapılan Anlaşma" (23 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s.5.
- Lebovic, James H. ve Elizabeth N. Saunders (2016). "The Diplomatic Core: The Determinants of High-Level US Diplomatic Visits, 1946–2010." *International Studies Quarterly*, Cilt 60, No 1, s. 107-123.
- Malis, Matt ve Alastair Smith (2020). "State Visits and Leader Survival" *American Journal of Political Science*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/ajps.12520> (Erişim tarihi 24.12.2020)
- "Menderes Dün Adenauer'le Görüştü" (5 Ekim 1954). *Milliyet*, s. 7.
- Nitsch, Volker (2005). "State Visits and International Trade", https://www.econstor.eu/bitstream/10419/19046/1/cesifo1_wp1582.pdf?origin=publication_de (Erişim Tarihi 21 Aralık 2020)
- Okan, Cahit (2019). *Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak Devlet ve Hükümet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretlerinin Uluslararası Ticarete Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhan, Sibel (2018). "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898)", *Journal of History Culture and Art Research*, Cilt 7, Sayı 5, s. 651-665.

- Ortaylı, İlber (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özkan, Fulya (2019). "Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Yaklaşım: Tarih ve Teori Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, No 61, s. 5-22.
- Pamuk, Şevket (2017). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reyhan, Cenk (2005). "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914", *Belleten*, Cilt LXIX, No 254, s. 217-266.
- Safa, Peyami (11 Mayıs 1957). "Dr. Heuss ve Türkiye", *Milliyet*.
- "Siemens ve Koç (Simko)", http://siemens.e-dergi.com/pubs/books/Siemens-Koc/Siemens_Koc/assets/basic-html/page14.html (Erişim Tarihi 17 Mayıs 2020).
- "Silah Siparişi Piyasada Ferahlık Uyandırdı" (12 Mayıs 1957). *Milliyet*, s. 1.
- Şehsuvaroğlu, Haluk (11 Mayıs 1957). "Kaiser Wilhelm II'nin İstanbul Ziyaretleri", *Cumhuriyet*.
- Şener, Sefer (2008). *Yabancı Sermaye*. Bursa, Ezgi Yayınevi.
- Şimşek, Cevat (2019). *Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı Devletini Ziyaretleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- "Teutonia Tarihçe", <http://teutonia-istanbul.com/tr/tarihce/> (Erişim Tarihi 17 Haziran 2020).
- Türk, Fahri ve Emirhan Kaya (2017). "Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıra Dışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 10, No 20, s. 121-143.
- "Türk-Alman Görüşmeleri" (7 Mayıs 1957). *Milliyet*, s. 1-5.
- "Türk-Alman Kültür Anlaşması Dün İmzalandı" (9 Mayıs 1957). *Cumhuriyet*, s. 5.
- Ulucutsoy, Hasan (2018). "Birinci Dünya Savaşı'nda Donanma Mecmuasının Cihat İlanı Özel Sayısı", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, s. 177-204.
- Uras, T. Güngör (1979). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul, Formül Matbaası.
- Uzgel, İlhan (2001). "1923-1939: Görelî Özerklik Batı Avrupa'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 258-314.
- Ünalp, Fatma Rezzan (2020). "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 1, Sayı 45, s. 201-221.
- Yamak, Tahsin ve Saygın, Emre (2019). "Türkiye'nin Ekonomik Güç Potansiyeli: Bir "Ekonomi Diplomasisi" Enstrümanı Olarak Türkiye Varlık Fonu", *Fiscaoeconomia*. Cilt 3, No 1, s. 88-114.
- Yavan, Nuri ve Hamdi Kara (2003). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 1, s. 19-42.
- Yazman, Aslan Tufan (1954). "Türk-Alman Ticareti", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 15, No 318, s. 1-20.
- "Yeni Bir Ümit Kapısı" (18 Mayıs 1957). *Akis*, s. 7.
- Yetkin, Bilgen (2018). *İbrahim Ethem Menderes (Siyasi Hayatının Demokrat Partili Yılları)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zarakoğlu, Avni (1954). "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, No 1, s. 590-600.